

ΣΤΟΝ
LUCIEN FEBVRE
ως αφιέρωση

Αν το βιβλίο αυτό μπορέσει κάποτε να δημοσιευθεί —αν από απλό ενιάδοτο με το οποίο, μέσα από πίκρες και αγωνίες προσωπικές και συλλογικές, επιζητώ να βρω λίγη πνευματική γαλήνη, εξελισσώταν σε ένα κανονικό βιβλίο, προορισμένο να διαβασθεί— θα βρείτε, φίλε μου, ένα άλλο όνομα από το δικό σας γραμμένο στη σελίδα της αφιέρωσης. Θα νιώσετε πως έφθλε, το όνομα αυτό, σ' αυτή τη σελίδα. Είναι ο μόνος επιτρεπτός υπαινιγμός σε μια τρυφερότητα πολύ βαθιά και ιερή για να αναφερθεί. Πώς όμως μπορώ να αρκεσθώ να βλέπω το όνομά σας να εμφανίζεται σε λίγες γραμμές; Για πολύ καιρό, εργασθήκαμε μαζί για μια ευρύτερη και πιο ενδιαφέρουσα ιστορία. Σήμερα, η κοινή μας αποστολή απειλείται. Όχι από λάθος μας. Έχουμε προσωρινά ηττηθεί από ένα άδικο πετρωμένο. Όμως θα έρθει ο καιρός, είμαι βέβαιος, που η συνεργασία μας θα ξαναγίνει δημόσια και ελεύθερη. Στο μεταξύ, είναι σε αυτές τις σελίδες, τις γεμάτες με την παρουσία σας, που από την πλευρά μου συνεχίζεται το έργο μας. Θα διατηρήσει ό,τι υπήρξε πάντοτε ο ρυθμός του, αυτός μιας θεμελιώδους συμφωνίας, αναζωογονημένης στην επιφάνεια από τη γόνιμη αλληλοδιακρίση των θερμών μας συζητήσεων. Φυσικά, αρκετές από τις ιδέες που εδώ αναπτύχθηκαν να αναπτύξω, διατυπώθηκαν από σας. Όπως και για τόσες άλλες δεν μπορώ, ειλικρινά να ισχυριστώ αν ήταν δικές σας, δικές μου ή δικές μας. Κολακεύω τον εαυτό μου με τη σκέψη ότι πολλές φορές θα συμφωνήσετε μαζί μου. Και ότι, κάποιες άλλες, θα με αντικρούσετε. Σε κάθε περίπτωση, αυτό θα αποτελέσει έναν ακόμη δεσμό μεταξύ μας.

Fougeres (Creuse),
10 Μαΐου 1941

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Πες μου, λοιπόν, μπαμπά, ποια είναι η χρησιμότητα της ιστορίας;», ρωτούσε πριν από λίγα χρόνια τον ιστορικό πατέρα του ένα νεαρό αγόρι, με τον οποίο διατηρώ έναν ιδιαίτερο δεσμό. Μακάρι να μπορούσα να ισχυριστώ πως το βιβλίο τούτο αποτελεί την απάντησή μου. Δεν μπορώ να φαντασθώ μεγαλύτερο εγκώμιο για ένα συγγραφέα από το να θεωρείται ικανός να μιλά με τον ίδιο τρόπο σε σαφούς και σχολαρότατα: όμως μια τόσο ευγενής απλότητα είναι προνόμιο λίγων εκλεκτών. Σε κάθε περίπτωση, αυτή η ερώτηση ενός παιδιού, τη δίψα για μάθηση του οποίου μάλλον δεν κατόρθωσα να ικανοποιήσω τότε, τώρα μου αρκεί ως σημείο αφετηρίας. Αναμφίβολα, κάποιος θα τη θεωρήσουν αφελή προσέγγιση, όμως σε μένα φαινεται ολότελα επαρκής¹. Το ζήτημα που θέτει, με την ενοχλητική

¹ Στο οποίο βρίσκω τον εαυτό μου εξ αρχής σε μιαν ατέλετη αντίθεση με την Introduction aux Études Historiques των Lanherois και Seignobos. Το παραπάνω απόσπασμα είχε ήδη γραφτεί, όταν στο πρόοιμο του τελευταίου (σ. xii), έπυχε να βρω έναν κατάλογο «περιπτώσεων ερωτήσεων». Εκεί, λέξη προς λέξη, εμφανίζονται το ακόλουθο: «Ποια είναι η χρήση της ιστορίας;» Αναμφίβολα, ισχύουν τα ίδια γι' αυτό το

αμεσότητα αυτής της αντίθεσης ηλικίας, δεν είναι τίποτε άλλο από τη νομιμοποίηση της ιστορίας.]

Προσοχή λοιπόν, ο ιστορικός καλείται να τακτοποιήσει τους λογαριασμούς του· κλοντάς το δεν μπορεί να αποφύγει μιαν εσωτερική ταραχή. Ποιος παλαιός και έμπειρος τεχνίτης δεν έχει αναρωτηθεί, σε κάποια αφινίδα στιγμής αμφιβολίας, αν ανάλωσε τη ζωή του σοφά; Η ερώτηση ξεπερνά κατά πολύ τους μικροδιασταγμούς μιας επαγγελματικής συνείδησης. Στην ουσία αφορά ολόκληρο το δυτικό μας πολιτισμό.

Αντίθετα με άλλους πολιτισμούς, ο δυτικός υπήρξε πάντοτε εξαιρετικά εναισθητός απέναντι στο παρελθόν του. Τα πάντα τον ώθησαν σε αυτή την κατεύθυνση: και η χριστιανική και η κλασική κληρονομιά. Οι πρόφοι κύριοί μας, Έλληνες και Ρωμαίοι, υπήρξαν λαοί ιστορικών. Ο χριστιανισμός είναι μια θρησκεία ιστορικών. Άλλα θρησκευτικά συστήματα κατόρθωσαν να θεμελιώσουν τα «πιστεύα» τους σε μια μυθολογία σχεδόν εκτός του ανθρώπινου χρόνου. Τα ιερά βιβλία των χριστιανών είναι βιβλία ιστορίας, ενώ οι τελευταίους μνημονεύουν, μαζί με πεισιδία από την επί γης ζωή του Θεού, τα χρονικά της Εκκλησίας και τους βίους των αγίων. Ο χριστιανισμός είναι ιστορικός με μιαν άλλη και ίσως ακόμα βαθύτερη έννοια: Το

πρόβλημα, όπως και για κάθε πρόβλημα που αφορά το λόγο ύπαρξης των σκέψεων και πράξεών μας: εκείνοι που από τη φύση τους αδιαφορούν γι' αυτά—ή προσπαθήσαν σνειδιδτά να αδιαφορήσουν— το θεωρούν πάντοτε δύσκολο να κατανοήσουν το γεγονός ότι κάποιοι άλλοι το βράσκουν συναρπαστικό αντικείμενο ενασχόλησης. Παρ' όλα αυτά, επειδή μου προσφέρεται με αυτόν τον τρόπο η ευκαιρία, το θεωρώ πρότερον να διατυπώσω τη θέση μου σε σχέση με ένα βιβλίο, δίκαια διάσημο, και το οποίο το δικό μου, βασιζόμενο σε ένα διαφορετικό και, σε κάποια από τα μέρη του, λιγότερο ανεπτυγμένο σχέδιο, σε καμία περίπτωση δεν προτίθεται να αντικαταστήσει. Υπήρξα μαθητής και τον δύο συγγραφέων, ιδιαίτερα του κυρίου Seignobos. Και οι δύο μου έδειξαν την καλή τους θέληση. Η εκπαίδευσή μου οφείλει πολλά τόσο στη διδασκαλία όσο και στο έργο τους. Όμως, και οι δύο δεν μας δίδαξαν μόνον πως προπαγματικό καθήκον της ιστορικού είναι να είναι ειλικρινής: γνώριζαν πολύ καλά πως η ίδια η πρόοδος της επιστήμής μας βασίζεται στην αναπόφευκτη αντίθεση μεταξύ των γενεών των ιστορικών. Επομένως, θα παραμείνω πιστός στις διδαχές τους, ασκώντας ανοιχτά κριτική σε αυτούς, όποτε το κρίνω σκόπιμο· όπως, ελπίζω, κάποια ημέρα θα δεχθώ με τη σειρά την κριτική των μαθητών μου.

περιωμένο του ανθρώπινου γένους, μετέωρο ανάμεσα την Πτώση και την Τελική Κρίση, εμφανίζεται στα μάτια των ανθρώπων ως μια μακρά περιπέτεια, της οποίας η κάθε ξεχωριστή ζωή, το κάθε προσωπικό «προσκήνιο», συνιστούν αντανάκλαση. Είναι στο χρόνο, επομένως στην ιστορία, που εκπυλίσσεται το μέγα δράμα της Αμαρτίας και της Άφεσης, κεντρικός άξονας της χριστιανικής σκέψης. Η τέχνη μας, τα μνημεία της γραμματείας μας, αντηχούν ήχους του παρελθόντος. Οι άνθρωποι της δράσης αντλούν ακατάπαυστα πραγματικά ή υποτιθέμενα διδάγματα απ' αυτό. Βέβαια, παρατηρούνται διαφορές στην ψυχολογία των ομάδων. Ο Cournot παρατήρησε προ πολλού πως ο γαλλικός λαός, μόνιμα προδιατεθειμένος να συλλαμβάνει τον κόσμο σύμφωνα με τη λογική, ζει τις συλλογικές του μνήμες κατά τρόπο σαφώς λιγότερο έντονο απ' ό,τι για παράδειγμα οι Γερμανοί². Αναμφίβολα, επίσης, οι πολιτισμοί μπορεί να αλλάζουν. Δεν θα ήταν αδιανόητο και ο δικός μας να απομακρυνθεί κάποια στιγμή από την ιστορία και οι ιστορικοί καλά θα έκαναν να αναλογίζονται μια τέτοια πιθανότητα. Εάν δεν προσέξουν, υπάρχει ο κίνδυνος μια ελλιπώς κατανοηθείσα ιστορία να παρασύρει στην ανυποληψία και την καλή ιστορία. Εάν όμως καταλήξουμε κάποια στιγμή εδώ, αυτό θα σηματοδοτήσει μια βαθιά τομή με τις πιο σταθερές διανοητικές μας παραδόσεις.

Για την ώρα, η διερεύνησή μας δεν έχει ξεπεράσει το στάδιο της ανίχνευσης της συνείδησης. Πρόγμاتي, κάθε φορά που η, σε αδιάκοπη κρίση ανάπτυξης, απαιτητική δυτική μας κοινωνία αμφιβάλλει για τον εαυτό της, αναρωπιέται εάν έπραξε ορθά αντλώντας διδάγματα από το παρελθόν και εάν πήρε τα σωστά διδάγματα. Διαβάστε στιδήποτε γράφηκε πριν από τον πόλεμο ή ακόμη τι μπορεί να γραφεται

2 Ο αντι-ιστορικός Γάλλος: Ο Cournot *Souvenirs*, σ. 43, σχετικά με το ζήτημα της έλλειψης σπουδαιότετε φιλοβασιλικού αισθήματος στο τέλος της Αυτοκρατορίας, παρατηρεί: «... Για την ερημνεία αυτού του μοναδικού γεγονότος, θεωρώ πως πρέπει να λάβουμε υπόψη την ελάχιστη δημοτικότητα της ιστορίας μας και την ατελή συνειδητοποίηση της ιστορίας μας παραδόσης από μέρος των κατωτέρων τάξεων, για λόγους που δεν προσφέρονται για μια σύντομη ανάλυση».

και σήμερα. Ανάμεσα στις διάχρτες ανησιχίες του παρόντος, θα ακούσετε σγεδόν σίγουρα το παράπονο αυτό να αναμειγνύει τη φωνή του με τις άλλες. Εγώ ο ίδιος έτυχε να ακούσω την αυθόρμητη ηχώ του στο επίκεντρο του μεγάλου δράματος. Ήταν τον Ιούνιο του 1940 -την ίδια μέρα, αν θυμάμαι καλά, που μπήκαν οι Γερμανοί στο Παρίσι. Σε ένα νορμανδικό κήπο, στερισμένοι από τα στρατεύματά μας, τα μέλη του Γενικού Επιτελείου περνούσαμε τον αργόσυρτο χρόνο μας αναλογιζόμενοι τα αίτια της καταστροφής. «Μήπως πρέπει να δεχθούμε πως η ιστορία μάς πρόδωσε;» φώναξε κάποιος. Με αυτό τον τρόπο η αγωνία ενός ώριμου άνδρα ενώθηκε μέσα στην πικρία της με την απλοϊκή περιέργεια του παιδιού. Και οι δύο απαιτούν μιν απάντηση.

«Ποια είναι η χρησιμότητα της ιστορίας;»

Τι εννοούμε εδώ με τον όρο «χρησιμότητα»; Όμως, πριν απαντήσουμε στο ερώτημα, επιτρέψτε μου μια σύντομη απολογητική νότα. Οι περιστάσεις της τωρινής μου ζωής, η αδυναμία μου να προσεγγίσω κάποια μεγάλη βιβλιοθήκη και η απώλεια των δικών μου βιβλίων με έχουν καταστήσει εξαρτημένο από τις σημειώσεις και την προσωπική μου μνήμη. Τόσο το συμπληρωματικό διάβαση όσο και οι επάλληλές σεις που απαιτούνται από τους νόμους του επαγγέλματος, που εδώ επιχειρώ να περιγράψω, μου έχουν απαγορευθεί. Θα μπορούσω άραγε, κάποια μέρα, να συμπληρώσω τα κενά; Ποτέ ολότελα, φοβούμαι. Επομένως δεν μπορώ παρά να επικαλεσθώ την επείκεια. Θα έπρεπε να δηλώσω «ένοχος», κάτι όμως που θα με εμφάνιζε να αναλαμβάνω με περιοσική υπεροσφία την ευθύνη για τα δεινά του πεπρωμένου μας.

Βέβαια, ακόμη κι αν δεν βρούκαμε καμία άλλη χρησιμότητα στην ιστορία, αυτή θα διατηρούσε αναμφίβολα ως προσόν την ψυχρωτική της λειτουργία. Για να γίνουμε πιο σαφείς (επειδή ο καθένας επιζητεί τις ιδιαίτερες του απολαύσεις), είναι αδιαμφισβήτητο ότι μεγάλη μερίδα των ανθρώπων αντιλαμβάνεται την ιστορία ως ψυχαγωγία. Όσο πίσω κι αν ανατρέξω, αποτελούσε για μένα μια μόνιμη

μηγή ευχαρίστησης όπως και για κάθε ιστορικό, πιστεύω. Αν όχι, γιατί διάλεξαν αυτό το επάγγελμα; Για τους ανοιχτόμυαλους, όλες οι επιστήμες είναι ενδιαφέρουσες· ωστόσο, ο κάθε επιστήμονας ανακαλύπτει μια η οποία τον απορροφά. Μόλις την ανακαλύψει, και για να αφιερωθεί ολόφωνα σε αυτήν, την αποκαλεί «η κλίση μου», «η αποστολή μου».

Η αδιαμφισβήτητη γοητεία που ασκεί η ιστορία απαιτεί να σταμάτησουμε και να αναλογισθούμε.

Ο ρόλος της, τόσο ως ο στόχος όσο και αργότερα ως το κέντρο της δράσης, ήταν και παραμένει πάντοτε κεφαλαιώδης. Η απλή ελξη προηγείται της δίψας για γνώση. Πριν από το έργο της επιστήμης, με σαφώς προσδιορισμένους στόχους, προηγείται το ένστικτο το οποίο και το καθοδηγεί. Η διανοητική μας ιστορία βρθεί τέτοιον παραδειγμάτων. Ακόμη και η φυσική ξεκίνησε από προθήκες αξιοπεριεργών εκθεμάτων, ενώ τα ξωτικά της μυθικής αρχαιότητας αποτέλεσαν το ερέθισμα για αρκετές σοβαρές μελέτες. Έτσι γεννήθηκε η αρχαιολογία και, πιο πρόσφατα, η λαογραφία. Οι αναγνώστες του Αλέξανδρου Δουμά μπορεί να είναι δυνάμει ιστορικοί, οι οποίοι απλώς στερούνται της κατάλληλης εκπαίδευσης για να ανακαλύψουν την αργότερη και, κατ' εμέ, τη βαθύτερη απόλαυση της πραγματικής έρευνας.

Επιπλέον, αυτή η γοητεία ελάχιστα θα σκοτεινιάσει, μόλις αρχίσει η μεθοδική διερεύνηση, με όλη την αυστηρότητα που απαιτεί. Αντίθετα -και κάθε πραγματικός ιστορικός μπορεί να το βεβαιώσει- πως, από το σημείο αυτό, η γοητεία της ιστορίας κερδίζει τόσο σε εύρος όσο και σε ένταση. Τα ίδια ισχύουν για κάθε διανοητική εργασία, αλλά, βέβαια, η ιστορία έχει τις ιδιαίτερες της αισθητικές απολαύσεις. Το θέμα της ανθρώπινης δραστηριότητας, που συνιστά το κατεξοχήν αντικείμενό της, είναι περισσότερο απ' οτιδήποτε άλλο ικανό να μαγνητίζει τη φαντασία - κυρίως όταν, εξαιτίας της απομάκρυνσής του στο χρόνο και το χώρο, ασκεί την ιδιαίτερη μαγεία του αγνώστου. Ο ίδιος ο μεγάλος Leibniz το παραδέχθηκε όταν, στεφρό-

μενος από την αφηρημένη θεωρητικοποίηση των μαθηματικών και της Θεοδικίας στην αποκρυπτογράφηση των αρχαίων καταστατικών και χρονικών της αυτοκρατορικής Γερμανίας, αισθάνθηκε, όπως όλοι μας, «την έξαρση του να μαθαίνεις μοναδικά πράγματα». Ας μην απογυμνώσουμε την επιστήμη μας από την ποιητική της διάσταση. Ας μην φθάσουμε, όπως μερικοί, να αισθανόμαστε δυσάρεστα εξαιτίας της διάστασης αυτής. Θα συνιστούσε καθαρό παραλογισμό να υποθέσουμε πως, εξαιτίας της έντονης γοητείας που ασκεί η ιστορία στο συναίσθημα, είναι αδύναμη να ικανοποιήσει εξίσου τη νόηση.

Παρ' όλα αυτά, αν η καθολική γοητεία που ασκεί η ιστορία ήταν η μόνη αιτία ύπαρξής της – αν ήταν δηλαδή μια ευχάριστη ενασχόληση στον ελεύθερο χρόνο, όπως το μπριτζ ή το ψάρεμα – θα αξίζει πραγματικά τους κόπους στους οποίους υποβαλλόμαστε υπηρετώντας την; Ειπωλό βέβαια να την υπηρετούμε με ακεραιότητα, με προσήλωση στην αλήθεια, με τη βαθύτερη δυνατή διείσδυση στα αίτιά της, επομένως με δυσκολία. Η απλή ψυχαγωγία, έγραφε ο André Gide, δεν επιτρέπεται στις μέρες μας, ακόμη κι αν αποτελεί ψυχαγωγία του νου. Αυτά ειπώθηκαν το 1938. Το 1942, που γράφω με τη σειρά μου, πόσο βαθύτερη φόρτιση αποικία αυτή η παρατήρηση! Σίγουρα, σε έναν κόσμο που διαβαίνει το κατώφλι της χημείας του ατόμου, που μόλις άρχισε να εξερευνά το μυστήριο του διαγαλαξιακού διαστήματος, στον άθλιο κόσμο μας που βανκαλίζεται με τις επιστημονικές του κατακτήσεις ενώ έχει δημιουργήσει τόσο λίγη ευτυχία γι' αυτόν, οι τετριμμένες αναζητήσεις της ιστορικής ευρυμθείας, ικανές να αναλώσουν μιαν ολόκληρη ζωή, θα αξίζουν την κατάδίκη ως εξωφρενική και σχεδόν εγκληματική κατασπατάληση ενέργειας αν αποσκοπούσαν απλώς στο να προσδώσουν μιαν αληθοφάνεια σε κάποιο χόμπυ μας. Η ιστορία πρέπει να νομιμοποιηθεί ως μορφή γνώσης, εικόλως όλοι όσοι ικανοί για καλύτερη απασχόληση πρέπει να απομακρυνθούν από το χόμπυ της.

Εδώ όμως προκύπτει ένα νέο ζήτημα. Πώς ακριβώς νομιμοποιείται οποιοδήποτε διανοητικό εγχείρημα;

Κανείς σήμερα, πιστεύω, δεν θα τολμούσε να ισχυρισθεί, όπως οι ορθόδοξοι θετικιστές, ότι η αξία μιας ερευνητικής κατεύθυνσης έγκειται στην ικανότητά της να υπηρετεί τη δράση. Η εμπειρία δεν μας έχει διδάξει μόνο ότι είναι αδύνατο να κρίνουμε εκ προοιμίου το εάν και οι πιο αφηρημένες υποθέσεις δεν μπορούν να φανούν εξαιρετικά χρήσιμες στην πράξη. Θα συνιστούσε πραγματικό ακρωτηριασμό της ανθρώπινης υπόστασης αν της στερούσαμε το δικαίωμα να ικανοποιεί κάθε διανοητική της τάση πέρα από την προσήλωση στην ικανοποίηση του βιοπαχού της ελατέδου. Ακόμη κι αν η ιστορία αναγκάζταν να είναι μονίμως αδιάφορη απέναντι στον homo faber ή τον homo politicus, θα αρκούσε για τη δικαίωσή της να αναγνωριστεί ως ανάγκαια για την πλήρη ανάπτυξη του homo sapiens. Όμως, ακόμη και με αυτούς τους περιορισμούς, το ερώτημα δεν επιλύεται άμεσα.

Από τη φύση της, η νόση μας δεν ερεθίζεται τόσο από τη δίψα για μάθηση όσο από την επιθυμία για κατανόηση. Συνάγεται επομένως πως οι μόνες επιστήμες που αποδέχεται ως αυθεντικές είναι εκείνες που πετυχαίνουν να εδραϊώσουν ερμηνευτικές σχέσεις μεταξύ των φαινομένων. Τα υπόλοιπα συνιστούν, όπως ορίζει ο Malebranche, απλή «πολυμάθεια». Η πολυμάθεια μπορεί κάλλιστα να εμφανισθεί ως ψυχαγωγία είτε ως μανία, όμως αδυνατεί σήμερα, όπως δεν μπορούσε και στην εποχή του Malebranche, να εδραιωθεί ως ένας από τους πρωτεύοντες στόχους της νόησης. Πέρα από κάθε πιθανότητα επιρροής στην κατεύθυνση των πραγμάτων, η ιστορία θα κερδίσει επάξια τη θέση της ανάμεσα στις αξίες λόγω επιστήμες εφόδου είναι σε θέση να μας προσφέρει όχι απλώς μιαν ασύνδετη και, θα λέγαμε, σχεδόν ατερίοριστη απαρτίωση, αλλά μια ορθολογική ταξινόμηση και μια αυξανόμενη αναληθητικότητα.

Ωστόσο, είναι αδιαμφισβήτητο ότι μια επιστήμη θα θεωρείται μονιμά απειλής όταν δεν είναι σε θέση κάποια στιγμή και με τον ένα ή άλλο τρόπο να μας βοηθήσει να βελτιώσουμε τη ζωή μας. Και μόνο το γεγονός ότι η ιστορία έχει ως αντικείμενο τον άνθρωπο και τις πράξεις του, της προσδίδει μιαν ιδιαίτερη βαρύτητα στο θεωρούμενο

καθοδηγητικό της ρόλο. Μια μακρόχρονη τάση μάς παρακινεί να προστρέχουμε σε αυτήν σχεδόν ενστικτωδώς, ζητώντας της κατευθυνήριες γραμμές για τις πράξεις μας, επομένως, όπως μαρτυρά η προαναφερθείσα περίπτωση του ηττημένου στρατιώτη, αισθανόμαστε ιδιαίτερα πληγωμένοι αν αυτή εμφανίζεται ανίκανη να μας καθοδηγήσει. Το ζήτημα της «χρησιμότητας» της ιστορίας, με την αυστηρή και πραγματιστική έννοια του όρου, δεν πρέπει να συγχέεται με τη διανοητική της νομιμοποίηση. Επιστόθετα, το ζήτημα της χρησιμότητας της ιστορίας πρέπει πάντοτε να έρχεται δεύτερο επειδή, για να δράσουμε λογικά, πρώτο ζητούμενο είναι η κατανόηση. Η κοινή λογική επιτάσσει να μην αγνοούμε πλέον αυτό το πρόβλημα.

Μερικοί από τους θεωρούμενους συμβούλους μας έχουν ήδη προφέρει απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα. Προσπάθησαν να καταρρακώσουν την αισιοδοξία μας. Οι πιο ελαστικοί ισχυρίστηκαν πως η ιστορία είναι τόσο άχρηστη όσο και αβάσιμη. Άλλοι, περισσότερο αμελκτικοί, κατέληξαν στο συμπέρασμα πως η ιστορία είναι καταστροφική. Κάποιοι απ' αυτούς, καθόλου άγνωστος, διακήρυξε πως η ιστορία συνιστά «το πιο επικίνδυνο μείγμα που ελινόησε η χημεία της νόησης». Οι αφορισμοί αυτοί ασκούν μια τρομακτική γοητεία, διακτώντας εξ αρχής την άγνοια. Ευτυχώς για όσους έχουμε διατηρήσει τη νοητική μας περιέργεια, υπάρχει ίσως η δυνατότητα έφεσης στο καταδικαστικό τους πόρισμα.

Για να αναθερμανθεί όμως η συζήτηση απαιτείται να βασισθεί σε πιο έγκυρα στοιχεία.

Υπάρχει κάτι στο οποίο οι συνήθεις αμφισβητίες της ιστορίας δεν έδωσαν την απαιτούμενη προσοχή. Οι παρατηρήσεις τους δεν στερούνται ευγλωτίας ή και πνεύματος, ωστόσο στο μεγαλύτερο μέρος, αμέλησαν να αποσαφηνίσουν το αντικείμενο της διερεύνησης. Η εικόνα που έχουν οι ίδιοι διαμορφώσει για τις μελέτες μας δεν προήλθε από το εργαστήριο. Παρατέμπει μάλλον σε ρητορικούς διαξιφισμούς παρά στο ιστορικό σπουδαστήριο. Πάνω απ' όλα, είναι ξεπερασμένη σε βαθμό που, εντέλει, ίσως όλη αυτή η ενεργητικότητα

να ξεοδεύθηκε μόνο για να ξορκίσει μια φαντασίωση. Η δική μας απόπειρα πρέπει να είναι πολύ διαφορετική. Οι μέθοδοι, την αξία και ακριβεία των οποίων θα επιχειρήσουμε να εκτιμήσουμε, είναι αυτές που πραγματικά χρησιμοποιούνται στην έρευνα, μέχρι και την τελευταία και πιο λεπτή τεχνική λεπτομέρεια. Τα προβλήματα μας θα είναι όμοια με εκείνα που καθημερινά επιβάλλει στον ιστορικό το υλικό του. Με μια λέξη, πρωταρχικός μας στόχος είναι να εξηγήσουμε το πώς και το γιατί του ιστορικού επαγγέλματος. Επαφίεται κατόπιν στον αναγνώστη να κρίνει το κατά πόσο το επάγγελμα του ιστορικού είναι αξίο λόγου.

Όμως πρέπει να είμαστε προσεκτικοί ακόμη και με αυτούς τους περιορισμούς, το έργο μας δεν είναι τόσο απλό όσο φαίνεται. Θα ήταν, ίσως, εάν είχαμε να κάνουμε με μια από τις πρακτικές τέχνες οι οποίες αναλύονται επαρκώς με την απλή παράθεση δοκιμασμένων στο χρόνο χειρωνακτικών λειτουργιών. Αλλά η ιστορία δεν είναι ορολογιοποιία ούτε επιπλοποιία. Είναι μια απόπειρα καλύτερης κατανόησης, συνακόλουθα, μια διαδικασία σε κίνηση. Περιοριζόμενοι στην περιγραφή αυτού που σήμερα είναι μια επιστήμη, όπως ακριβώς είναι, διαπράττουμε πάντοτε μια κάποια προδοσία σε βάρος της. Είναι σημαντικότερο να δείχνουμε πως αυτή πρόκειται προοδευτικά να συγχροτηθεί. Ένα τέτοιο εγχείρημα αναπόφευκτα περικλείει μια μεγάλη δόση υποκειμενισμού. Στην πραγματικότητα, κάθε επιστήμη διατερονάται σε κάθε στάδιο της ανάπτυξής της από αποκλίνουσες τάσεις, σε βαθμό που δεν μπορούμε να προκρίνουμε κάποια σαν τη σημαντικότερη χωρίς να προφτενουμε το μέλλον. Δεν θα αποποιηθούμε αυτή την υποχρέωση. Όπως σε κάθε περίπτωση, έτσι και στα ζητήματα του πνεύματος η ευθυνοφοβία είναι αξιοκατάκριτη· είναι όμως έντιμο να προειδοποιήσουμε τον αναγνώστη.

Πόσο μάλλον, όταν οι δυσκολίες τις οποίες αντιμετωπίζει κάθε μεθοδολογική μελέτη ποικίλλουν σημαντικά σε συνάρτηση με το επίπεδο που η συγκεκριμένη επιστήμη έχει κατακτήσει στη μονίμως ακανόνιστη ανάπτυξή της. Πενήντα χρόνια πριν, όταν ακόμη ο Νεύ-

των με τη μορφή κυρίαρχων και καθολικών νόμων. Αυτή ήταν η σχεδόν ομόφωνη γνώμη εκείνου του καιρού, όταν όμως εφαρμόστηκε στις ιστορικές σπουδές συνετέλεσε στη γέννηση, ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του κάθε ιστορικού, δύο αντίθετων τάσεων.

Οι πρώτοι θεωρήσαν δυνατό να θεμελιώσουν μια επιστήμη της ανθρώπινης εξέλιξης, σύμφωνη με αυτό το κατά κάποιον τρόπο πανεπιστημονικό ιδεώδες και έδωσαν τον καλύτερο εαυτό τους στη δημιουργία της. Ήταν πρόθυμοι να εγκαταλείψουν, ως ξένες σε μια γνήσια επιστήμη του ανθρώπου, πάμπολλες εμφανώς ανθρωπίνες καταστάσεις οι οποίες τους φαινόταν ατελειστικά απρόθυμες να συμμορφωθούν με τους όρους της ορθολογικής κατανόησης. Αυτό το κατάνυκτο, που αποκαλούσαν περιφρονητικά απλά συμβάντα, τύχαινε να αποτελεί μεγάλο μέρος της πιο προσωπικής και ατομικής διάπλασης της ζωής. Αυτή ήταν, με λίγα λόγια, η θέση της κοινωνιολογικής σχολής που ίδρυσε ο Durkheim. Φυσικά, η πρώτη ανελαστικότητα των αρχών βαθμιαία αμβλύνησε στην πράξη, αν και απρόθυμα, από ανθρώπους που ήταν πολύ έξυπνοι για να μην υποκλιθούν στην πραγματικότητα. Οφείλουμε πολλά σε αυτό το μέγα επιστημονικό γίγνημα. Μας έμαθε να αναλύουμε βαθύτερα, να συλλαμβάνουμε τα προβλήματα μας πιο στέρεα, ακριβέστερα, να εξηψώσουμε τον τρόπο σκέψης μας. Δεν θα αναφερθούμε εδώ σε αυτό, παρά μόνο με απέραντη ευγνωμοσύνη και σεβασμό. Αν πλέον φαίνεται αργά ή γρήγορα, αυτό αποτελεί το τίμημα που οφείλει να πληρώσει αργά ή γρήγορα κάθε διανοητικό κίνημα για τη γόνιμή του περίοδο.

Η άλλη ερευνητική τάση ακολούθησε μια αρκετά διαφορετική οδό. Αποπυγχάνοντας να προσαρμοθούν την ιστορία στην προκρούστεια κλίση των φυσικών επιστημών και ενοχλημένοι ιδιαίτερα, λόγω της πρότερης εκπαίδευσής τους, από τις δυσχέρειες, τις αμφιβολίες και τις συχνές επαναλήψεις που απαιτεί η κριτική των πηγών, αντίλησαν ως ηθικό δίδαγμα από τις έρευνές τους μια προσγειωμένη ταπεινοφροσύνη. Σε τελική ανάλυση, ένιωσαν πως ανάλωσαν το ταλέντο τους σε μιαν επιστήμη η οποία επί του παρόντος δεν υποσχόταν

Α' ΤΑΞΗ

Β' ΤΑΞΗ

τωνας κυριαρχούσε απόλυτα, ήταν πολύ ευκολότερο απ' ό,τι σήμερα να διατυπωθεί με την ακρίβεια σχεδιαγραμμάτος μια διατριβή πάνω στη μηχανική. Όμως η ιστορία βρισκόταν ακόμη σε φάση πολύ πιο εννοϊκή για τη διατύπωση βεβαιωτήτων.

Η ιστορία δεν είναι μόνο μια επιστήμη σε κίνηση. Όπως όλες οι επιστήμες με αντικείμενό τους το ανθρώπινο πνεύμα, αυτή η νεοφερμένη στο χώρο της ορθολογικής γνώσης είναι επίσης μια επιστήμη στην παιδική της ηλικία. Ή, για να το διατυπώσουμε καλύτερα, έχοντας γεράσει στην εμφρακτική μορφή της απλής αφήγησης, έχοντας επί μακρόν επιβαρυνθεί με το μύθο και έχοντας παραμείνει για μακρότερο διάστημα προσκολλημένη στα πιο προφανή γεγονότα, είναι ακόμη πολύ νέα για να αποπειραθεί ορθολογικές αναλύσεις. Τώρα, επιτέλους, επιχειρεί να διεισδύσει κάτω από την απλή επιφάνεια της δράσης, απορρίπτοντας όχι μόνον τους πειρασμούς του μύθου και της ρητορικής, αλλά και τα ακόμη πιο επικίνδυνα σύγχρονα δηλητήρια της ρουτινιάρικης ευρυμάθειας και του εμπειρισμού, που εμφανίζονται με τη μάσκα της κοινής λογικής. Σε αρκετά από τα πιο ουσιαστά προβλήματα μεθόδου, η ιστορία δεν έχει ξεπεράσει τις πρώτες ανγενετικές ψηλαφησείς· εξαιτίας αυτής της πραγματικότητας, ο Fustel de Coulanges και πριν από αυτόν ο Bayle την αποκάλεσαν όχι άδικα «τη δυσκολότερη των επιστημών».

Μήπως όμως όλα αυτά είναι μια πλάνη; Όσο επισφαλής κι αν φαίνεται σε πολλά σημεία ο δρόμος μας, πιστεύω ότι στη σημερινή συγκυρία είμαστε σε θέση να διακρίνουμε πολύ καλύτερα από τους προκατόχους μας κάποιο φως στο μονοπάτι.

Οι αμέσως προηγούμενες γενεές, στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αλλά και στα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα, συμπεριφερόνταν σαν υπνωτισμένες από μιαν ανελαστική, σχεδόν κοντιανή αντίληψη των φυσικών επιστημών. Αυτό το μεγαλόπνοο σήγμα, κυρίαρχο σε κάθε πεδίο της σκέψης, θεωρούνταν ότι αποδείκνυε πως απαραίτητη προϋπόθεση για την αυθεντική γνώση ήταν η δυνατότητα διατύπωσης, μέσα από άμεσα και αδιάσειστα στοιχεία, απόλυτων βεβαιωτή-

ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα, ούτε όμως επιφύλασσε για το μέλλον κάποια ελπίδα προόδου. Αντιμετώπιζαν την ιστορία όχι τόσο ως πραγματικά επιστημονική γνώση αλλά ως ένα είδος αισθητικού παιγνίου, ως μια άσκηση ιδιαίτερα ευεργετική για την πνευματική υγεία. Πολλές φορές τους έχουν αποκαλέσει ιστορικούς ιστορικούς, μόλις κάποιους της πραγματικά «ιστορικής» άποψης· παρ'ότι όμως ιδιαίτερα προσβλητικό για τον κλάδο μας, μιας και εμφανίζεται να αναζητάει την ουσία της ιστορίας στην ίδια την άγνοια των δυνατοτήτων της. Από τη μεριά μου, θα προτιμούσα να τους δώσω έναν πιο ενδεικτικό χαρακτηρισμό, συνδεδεμένο με τη δεδομένη συγκυρία της γαλλικής σκέψης από την οποία πήγασαν.

Εάν αναλογισθούμε το χρονικό πλαίσιο στο οποίο το βιβλίο εντάσσει τις δραστηριότητές του, ο αξιολάτρητος και επιφυλακτικός Sylvestre Bonnard αποτελεί έναν αναχρονισμό, ακριβώς όπως οι χρονοκοράφοι του Μεσαίωνα απαθανάτιζαν αφελώς τους αγίους με χρώματα της δικής τους εποχής. Ο Sylvestre Bonnard (αν προσδώσουμε μια στιγμή αληθοφάνειας σε αυτόν το φανταστικό χαρακτηρισμό) - ο «πραγματικός» Sylvestre Bonnard, γεννημένος επί Πρώτης Αυτοκρατορίας - θα ανήκε στη γενιά των μεγάλων ρομαντικών ιστορικών· θα μοιραζόταν το συγγενητικό και γόνιμο ενθουσιασμό τους, την άδολη πίστη τους στο μέλλον της «φιλοσοφίας» της ιστορίας. Ας προσπεράσουμε την εποχή στην οποία υποτίθεται πως έζησε· ας τον εντάξουμε στην περίοδο δημιουργίας της φανταστικής ζωής του. Έτσι μπορούμε να τον θεωρήσουμε προσεγγιστικά άγιο μιας ολόκληρης ομάδας ιστορικών, εν πολλοίς πνευματικά συγχρόνων με το βιογράφο του. Ήταν βαθύτατα έντιμοι εργάτες αλλά σχετικά άπνοοι που, σαν τα παιδιά ακόλαστων γονιών, είχαν αποτυπωμένη στο μεδούλι τους την κόπωση των μεγάλων ιστορικών οργίων του ρομαντισμού. Αισθάνονταν υποδέστεροι των συναδέλφων τους των φυσικών επισημών και είχαν την τάση να συνιστούν επιφυλακτικότητα παρά τόλμη. Ακόμη και ένας τόσο δυναμικός νους, όπως αυτός του αγαπητού μου δασκάλου Charles Seignobos, κάποτε ψέλλισε μια ρήση που

μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί το σύνθημά τους: «Είναι χρήσιμο να θέτουμε στον εαυτό μας ερωτήματα, αλλά ιδιαίτερα επικίνδυνο να απαντάμε σε αυτά». Σίγουρα, αυτά δεν είναι λόγια ενός επαρμένου, όμως που θα βρισκόταν σήμερα η φυσική δίχως την τόλμη που έδειξαν οι φυσικοί;

Το διανοητικό μας περιβάλλον έχει αλλάξει. Η κλητική θεωρία των αερίων, η μηχανική του Αϊνστάιν και η κβαντική θεωρία έχουν βαθύτατα αλλάξει τη μέχρι χθες ομόφωνα αποδεκτή σύλληψη της επιστήμης. Δεν την αποδυναμώναν· την κατέστησαν πιο ελαστική. Στη θέση της βεβαιότητας συγγά πρότειναν το απείρως πιθανό· στη θέση του αυστηρά μετρήσιμου, την έννοια της αιώνιας σχετικότητας της μέτρησης. Επηρεάσε αναρίθμητα μυαλά (και πρέπει δυστυχώς να συμπεριλάβω το δικό μου ανάμεσα τους) τα οποία, λόγω ελλιπούς ευφυΐας ή εκπαίδευσης, μπόρεσαν να παρακολουθήσουν τη μεγάλη μεταμόρφωση μόνον από απόσταση και σαν αντανάκλαση. Είμαστε επομένως πολύ καλύτερα προετοιμασμένοι να αποδεχθούμε πως μια λόγια ενασχόληση μπορεί να διεκδικεί τα εύσημα της επιστήμης· δίχως να προσφεύγει σε ευκλείδειες αποδείξεις ή αμετακίνητους νόμους επανάληψης. Μπορούμε με πολύ μεγαλύτερη ευκολία να αντιμετωπίσουμε τη βεβαιότητα και την καθολικότητα ως ζητήματα απόχρωσης. Δεν αισθανόμαστε πλέον υποχρεωμένοι να επιβάλλουμε σε κάθε γνωστικό αντικείμενο ένα ομοιόμορφο διανοητικό πρότυπο, δάνειο από τις φυσικές επιστήμες ελεϊδή, ακόμη και σε αυτές, αυτό το πρότυπο έχει πάρει να είναι ολότελα εφαρμοσμένο. Δεν είμαστε ακόμη σε θέση να γνωρίζουμε τη μορφή που θα πάρουν κάποτε οι επιστήμες του ανθρώπου. Γνωρίζουμε όμως ότι απαραίτητη προϋπόθεση για να υπάρξουν -σύμφωνα πάντοτε με τους θεμελιώδεις κανόνες της λογικής- δεν θα πρέπει να αποποιούνται ούτε και να αισχύνονται για την ιδιαιτερότητά τους.

Θα ήθελα οι επαγγελματίες ιστορικοί και περισσότερο οι νεότεροι να προβληματισθούν πάνω σ' αυτά τα διλήμματα, αυτές τις ακατάπαντες «ενοχές» του επαγγέλματος. Θα είναι ο καλύτερος τρόπος

να προετοιμασθούν, μέσω μιας συνειδητής επιλογής, για μια ορθολογική κατεύθυνση των προσπαθειών τους. Πάνω απ' όλα θα επιθυμούσα να δω έναν ολοένα αυξανόμενο αριθμό από αυτούς να προσεγγίζουν αυτή τη διευρυμένη και διεκδικητικότερη ιστορία που μερικοί από εμάς -ολοένα και περισσότερο- έχουμε αρχίσει να συλλαμβάνουμε. Αν το βιβλίο μου μπορεί να τους συνδράμει, θα νιώσω πως δεν υπήρξε μάταιη προσπάθεια: ομολογώ πως, εν μέρει, αυτός είναι ο στόχος μου.

ΑΡΕΒΑΙΩΤΕΣ

Όμως δεν γράφω αποκλειστικά ή και πρωταρχικά για την ιδιαίτερη χρήση του επαγγέλματος. Γνώμη μου είναι πως οι αρβηαιοίτες της επιστήμης μας δεν πρέπει να αποκορυφθούν από τον υπόλοιπο κόσμο. Αποτελούν τη δικαιολογία μας: φέρνουν φρεσκάδα στις μελέτες μας. Δεν έχουμε μόνο το δικαίωμα να απαιτήσουμε για την ιστορία την επείκεια που οφείλεται σε κάθε νέο ξεκίνημα. Το ατέλές, εάν πασχίζει αταμάτητα να ολοκληρωθεί, είναι το ίδιο γοητευτικό όσο και η τελειότερη επιτυχία. Παραφράζοντας τον Reguy, μπορούμε να πούμε πως ο καλός αγρότης αντλεί την ίδια ευχαρίστηση από το όργωμα και τη σπορά όσο και από το θερισμό.

Αυτά τα λίγα εισαγωγικά σχόλια ταιριάζει να ολοκληρωθούν με μια προσωπική εξομολόγηση: Η κάθε επιστήμη, από μόνη της, δεν αντιπροσωπεύει παρά ένα ψυχίο της καθολικής προσπάθειας για την κατάκτηση της γνώσης. Έδωσα ήδη παραπάνω ένα παράδειγμα.

Για να κατανοήσουμε και να εκτιμήσουμε κάποιες μεθόδους διερεύνησης, ακόμη και τις πιο εξειδικευμένες, απαιτείται να μπορούμε να τις συνδέουμε αδιαμφισβήτητα με παράλληλες τάσεις σε άλλα ερευνητικά πεδία. Βέβαια, η ίδια η μελέτη των μεθόδων καθεαυτές συνιστά μια επιστημονική εξειδίκευση, οι τεχνίτες της οποίας αποκαλούνται φιλόσοφοι. Αυτός είναι ένας τίτλος που δεν μπορεί να διεκδικήσω. Εξαιτίας αυτού του κενού στη μόρφωσή μου, η μελέτη αυτή θα υποτερήσει αναπόφευκτα τόσο στην ακρίβεια της έκφρασης όσο και στο εύρος της διερεύνησης. Δεν μπορώ παρά να την παρουσιάσω σαν αυτό που είναι: το υπόμνημα ενός τεχνίτη που αρεσκόταν να προβλη-

Post-M.
Prague

μιπίζεται πάνω στον καθημερινό μόχθο του, το σημειωματάριο ενός εργατή που χειρίστηκε για πολύ καιρό το χάρσκα και το αλφάδι, δίχως να φαντάζεται πως είναι μαθηματικός.

ΤΕΛΕΙΑ ΤΑΝΟΣΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Η ΙΣΤΟΡΙΑ, ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ Ο ΧΡΟΝΟΣ

1. Η επιλογή του ιστορικού

Η λέξη «ιστορία» είναι πολύ παλιά, σε βαθμό που να κουράζει μερικές φορές τους ανθρώπους. Είναι αλήθεια πως σπάνια έφθασαν στο σημείο να επιθυμούν να την εξοφείσουν ολοκληρωτικά από το ανθρώπινο λεξιλόγιο. Ακόμη και οι κοινωνιολόγοι της ντυρκεμικής σχολής της αφήνουν χώρο δράσης. Βέβαια το κάνουν μόνο για να την περιορίσουν στο περιθώριο των επιστημών του ανθρώπου – ένα είδος ξεχασμένου κελαριού στο οποίο, αφού πρώτα κράτησαν για την κοινωνιολογία καθετί που θεωρούσαν δεκτικό ορθολογικής ανάλυσης, στριμώχνουν τα ανθρώπινα γεγονότα που καταδικάζουν σαν επιφανειακά ή ολότελα τυχαία.

Εδώ, αντίθετα, θα διατηρήσουμε την ευρύτερη δυνατή ερμηνεία του όρου «ιστορία». Η λέξη δεν θέτει εκ προοιμίου περιορισμούς στην ερευνητική οδό, η οποία μπορεί ελεύθερα να στραφεί στο άτομο ή το κοινωνικό σύνολο, προς στιγμιαίες κρίσεις ή την ανίχνευση πιο μακροβίων στοιχείων. Δεν περιλαμβάνει κανένα «πιστεύω»: σύμφωνα με το αρχικό της νόημα, μας τάσσει μόνον στην «έρευνα». Βέβαια,

από την πρώτη της εμφάνιση στα ανθρώπινα χείλη, περισσότερο από δύο χιλιετίες πριν, το περιεχόμενο της έχει τροποποιηθεί σημαντικά. Αυτή είναι η μοίρα κάθε ζωντανού όρου σε μια γλώσσα. Εάν οι επιστήμες ήταν αναγκασμένες να επινοούν ένα νέο όνομα κάθε φορά που προόδευαν, οποία πανοπεριμία ονομάτων και πόση απώλεια χρόνου θα προκαλούσαν!

Παραμένοντας ψήχραμα πιστή στο ένδοξο ελληνικό της όνομα, η ιστορία μας δεν χρειάζεται να μοιάζει με εκείνη του Εκκαταίου του Μιλήσιου, όπως η φυσική του λόρδου Kelvin ή του Langevin δεν θυμίζει υποχρεωτικά εκείνη του Αριστοτέλη. Τι λοιπόν είναι αυτή η δική μας ιστορία;

Αρχικά, εστιάζοντας την προσοχή μας στα *πραγματικά* προβλήματα της έρευνας, θα ήταν άσκοπο να προτάξουμε έναν τετριμμένο και άκαμπτο ορισμό. Ποιος σοβαρός τεχνίτης έχει ποτέ προβληματισθεί με παρόμοιες δογματικές διατυπώσεις; Δεν είναι μόνον που η βασανιστική ακριβεία τους αποκλείει το καλύτερο μέρος της κάθε διανοητικής δημιουργίας – την ημιδιαμορφωμένη παρόρμηση προς τη γνώση η οποία αν και ατελής, επιδέχεται ανάπτυξη· ο μεγαλύτερος κίνδυνος που περικλείουν παρόμοιοι ορισμοί είναι ότι εισάγουν νέους περιορισμούς. «Αυτό το θέμα», κηρύσσει ο Θείος Λεξικογράφος, «ή αυτός ο τρόπος προσέγγισής του είναι αναμφίβολα σαγηνευτικός, όμως πρόσεξε, ω έφηβε, δεν είναι ιστορία!» Μήπως επομένως είμαστε οι θεομηθέες μιας αρχαίας συντεχνίας, οι οποίοι κωδικοποιούν το επιτραπέζιο πεδίο δράσης των μελών του επαγγέλματος και επιτρέπουν ανεπιφύλακτα την άσκηση του επαγγέλματος στους διπλωματούχους τεχνίτες, στη βάση μιας εφάπαξ διαμορφωμένης λίστας αντικειμένων¹; Οι φυσικοί και οι χημικοί είναι σοφότεροι· απ'

1 [Η παρακάτω σημείωση βρέθηκε μόνον αποσπασματικά, σε ένα σκόρπιο φύλλο. Η αρχή απουσιάζει] ... Όπως έχει επισημάνει ο Lucien Febvre, η ίδια η ιστορία, αν αναφέρομαι σε αυτήν για το ζήτημα της κατεύθυνσης που ακολούθησε η εξέλιξη της ανθρωπότητας, είναι αναγκασμένη να τους διαφεύγει με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο. Όχι μόνον βρίσκει η κάθε επιστήμη χωριστά τους καλύτερους τεχνίτες της στους πρόσφυγγες από γειτονικές επιστήμες. Ο Παστέρ, που έδωσε νέα πνοή στη

όσο μπορώ να γνωρίζω, δεν έχουν ποτέ διαπληκτισθεί για τα αντίστοιχα δικαιώματα της φυσικής, της χημικής, της χημείας, της φυσικοχημείας ή – αν υποθέσουμε πως ο όρος υπήρχε – της χημικής φυσικής.

Είναι εξίσου αληθές πως, αντιμέτωπος με το τεράστιο χάος της πραγματικότητας, ο ιστορικός αναπόφευκτα οδηγείται στην επισήμανση της ιδιαίτερης περιοχής όπου μπορούν να λειτουργήσουν τα εργαλεία του· είναι αναγκαριμένος συνεπώς να κάνει μια επιλογή και, προφανώς, όχι την ίδια με το βιολόγο, αλλά μια η οποία θα είναι η ιδιαίτερη επιλογή του ιστορικού. Εδώ έχουμε ένα γνήσιο πρόβλημα δράσης. Θα μας απασχολήσει σε ολόκληρη τη μελέτη μας.

2. Η ιστορία και οι άνθρωποι

Μερικές φορές λέμε: «Η ιστορία είναι η επιστήμη του παρελθόντος». Πιστεύω πως αυτή είναι μια κακή διατύπωση.

Καταρχήν, η ίδια η αντίληψη ότι το παρελθόν καθεαυτό μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο της επιστήμης είναι εντελώς παράλογη. Δίχως μίαν αρχική επεξεργασία, πώς μπορούμε να αντιλήσουμε στοιχεία ορθολογικής γνώσης από φαινόμενα τα οποία δεν έχουν κανένα άλλο κοινό χαρακτηριστικό, πέρα από το ότι δεν είναι σύγχρονά μας; Εξάλλου, ποιος μπορεί σήμερα να φαντασθεί μια ολοκληρωμένη επιστήμη του σύμπαντος, στη σημερινή του κατάσταση;

Αναμφίβολα, στις απαρχές της ιστοριογραφίας, οι αρχαίοι χρονικογράφοι ελάχιστα επηρεάζονταν από αυτές τις σκέψεις. Αφηγούνταν φειδων μίγδην γεγονότα, μόνη σύνδεση των οποίων ήταν το ότι είχαν συμβεί περίπου την ίδια στιγμή: εκλείψεις, θύελλες ή η ξαφνική εμφάνιση εκπληκτικών μετεωριτών, παρόλλαγμα με μάχες και θανάτους βασιλείων και ηρώων. Όμως, μέσα σε αυτές τις πρώτες ενθυμί-

βιολογία, δεν ήταν βιολόγος – και στη διάρκεια της ζωής του αυτό του τονίζονταν συχνά: όπως ακριβώς και ο Durkheim και Vidal de la Blache, ο πρώτος, φιλόσοφος που έγινε κοινωνιολόγος και ο δεύτερος, γεωγράφος, δεν συγκρατείγονταν ανάμεσα στους επαγγεματίες ιστορικούς, ωστόσο σφαιρικήσαν βαθύτερα από κάθε ειδικό τις ιστορικές αποτιμές των αρχών του 20ού αιώνα.

σεις της ανθρωπότητας, συγκεχυμένες όπως οι παρατηρήσεις ενός μικρού παιδιού, μια σταθερή προοπτική ανάλυσης εισήγαγε σιγά-σιγά την απαραίτητη ταξινόμηση. Αληθεύει πως η γλώσσα μας, βαθιά συντηρητική, κρατά τον όρο «ιστορία» για κάθε μελέτη της αλλαγής μέσα στο χρόνο. Πρόκειται για ακίνδυνη συνήθεια, επειδή δεν εξαπατά κανέναν. Υπ' αυτή την έννοια, υπάρχει ιστορία του ηλιακού συστήματος, επειδή τα άστρα που το απαρτίζουν δεν ήταν πάντοτε όπως εμείς τα ξέρουμε σήμερα: υπάγεται στη σφαίρα της αστρονομίας. Υπάρχει ιστορία των ηφαιστειακών εκρήξεων, η οποία, είμαι σίγουρος, είναι εξαιρετικού ενδιαφέροντος σε ό,τι αφορά τη σύνθεση του πλανήτη. Δεν αφορά την ιστορία των ιστορικών.

Η, τουλάχιστον, την αφορά στο βαθμό που οι παρατηρήσεις της τυχάνει να συμπίπτουν με τις ιδιαίτερες ενασχολήσεις της διηώς μας ιστορίας. Πώς λοιπόν εδραιώνεται στην πράξη ο καταμερισμός εργασίας; Για να το κατανοήσουμε, ένα απλό παράδειγμα αξίζει περισσότερο από χίλιες λέξεις.

Τον 10ο αιώνα μ.Χ., ένας βαθύς κόλπος, ο Zwin, αulάκωνε τη φλαμανδική ακτή. Στη συνέχεια, σκεπάστηκε με άμμο. Σε ποιο γεωστικό πεδίο υπάγεται η μελέτη αυτού του φαινομένου; Με μια πρώτη ματιά, ο καθείς θα πρότεινε τη γεωλογία. Η δράση των προσχώσεων, η λειτουργία των ωκεάνιων ρευμάτων, πιθανές αλλαγές στη στάθμη της θάλασσας: η γεωλογία επινοήθηκε και εδραιώθηκε στη γη ακριβώς για να ερμηνεύσει παρόμοια φαινόμενα. Βέβαια. Όμως, από μια στενότερη σκοπιά, το ζήτημα δεν εμφανίζεται τόσο απλό. Δεν ανακύπτει αρχικά ένα ζήτημα διερεύνησης των απαρχών της μεταβολής; Αμέσως, ο γεωλόγος καλείται να απαντήσει σε ερωτήματα που ξεπερνούν το πεδίο έρευνάς του. Δεν χωρεί αμφιβολία πως η επικάλυψη του κόλπου από προσχώσεις οφειλόταν εν μέρει στην κατασκευή προχωμάτων, την αλλαγή της κατεύθυνσης του καναλιού και στην αποξήρανση –όλες ανθρωπίνες δραστηριότητες, βασισμένες σε συλλογικές ανάγκες και εφικτές μόνο χάρη σε μια συγκεκριμένη κοινωνική δομή. Στην άλλη άκρη της αλυσίδας, προκύπτει ένα νέο

πρόβλημα: αυτό των συνεπειών. Σε μικρή απόσταση από το βράθος του κόλπου και συνδεδεμένη με αυτόν μέσω ενός μικρού ποταμίου περάσματος, υψωνόταν μια πόλη: αυτή ήταν η Μπρυζ. Μέσω του Zwin εισήγαγε ή εξήγαγε το μεγαλύτερο μέρος των εμπορευμάτων που την καθιστούσαν, τηρουμένων των αναλογιών, ισοδύναμη με το Λονδίνο ή τη Νέα Υόρκη αυτής της εποχής. Έπειτα ακολούθησε, κάθε μέρα και πιο εμφανής, η επέκταση της άμμου. Καθώς τα νερά υποχωρούσαν, η Μπρυζ μάταια επέκτεινε τον προλωμένα της προς την εκβολή του ποταμού. Σταδιακά, οι αποβάθρες της αδρανολογήθηκαν. Σίγουρα, αυτή δεν υπήρξε η μόνη αιτία της παρακμής της. (Η φυσική πραγματικότητα ουδέποτε επηρέασε την κοινωνική, δίχως οι λειτουργίες της να έχουν προετοιμασθεί, ενισχυθεί ή επιτραπεί από άλλους καθαρά ανθρωπίνους, παράγοντες). Ωστόσο, αυτή υπήρξε μια από τις πιο αποτελεσματικές συνδέσεις στην αιτιακή αλυσίδα.

Η ανάπλαση από μέρος μιας κοινωνίας του εδάφους στο οποίο ζει, σύμφωνα προς τις ανάγκες της, συνιστά ένα κατεξοχήν «ιστορικό» γεγονός. Το ίδιο ισχύει και για τις διακυμάνσεις μιας ισχυρής ιστορικής έδρας. Επομένως, μέσα από ένα παράδειγμα ολότελα χαρακτηριστικό της τοπογραφίας της γνώσης, διακρίνουμε αφενός μια περιοχή αλληλεπικάλυψης, όπου ο συνδυασμός δυο επιστημονικών κλάδων εμφανίζεται ως απαραίτητη προϋπόθεση σε κάθε απειρία ερμηνείας: αφετέρου, ένα σημείο μετάβασης, όπου, όταν ένα φαινόμενο περιγράφεται εξαιρώντας εκείνο το γεγονός οι συνέπειες του οποίου παραμένουν αδιευκρίνιστες, αυτό εκχωρείται οριστικά από τη μια επιστήμη στην άλλη. Τι είναι αυτό που καθορίζει την παρεμβάση της ιστορίας; Είναι η εμφάνιση του ανθρώπινου στοιχείου.

Πριν από πολύ καιρό, οι ένδοξοι πρεσβύτεροί μας, όπως ο Michelet ή ο Fustel de Coulanges, μας δίδαξαν πως από τη φύση του, αντικείμενο της ιστορίας είναι ο άνθρωπος². Ας ποιήμε καλύτερα: οι

² Fustel de Coulanges, αναφορά για διάλεξη του 1862, στο Revue de Synthèse historique, τόμ. II, 1901, σ. 243. Michelet, παράδοση στην Ecole Normale, 1829, αναφερόμενη

άνθρωποι. Πολύ περισσότερο απ' ό,τι ο ενικός που ευνοεί την αφαιρεση, ο πληθυντικός, που αποτελεί τη γραμματική μορφή της σχετικότητας, ταιριάζει σε μιαν επιστήμη της αλλαγής. Πέρα από τα χαρακτηριστικά του τοπίου, τα εργαλεία ή τα μηχανήματα, πέρα από τα στερεότυπα κείμενα που μοιάζουν εντελώς και πέρα από τους θεσμούς που εμφανίζονται σχεδόν ολότελα αποστασιοποιημένοι από τους θεμελιωτές τους, υπάχουν οι άνθρωποι, και είναι αυτούς που επιχειρεί να συλλάβει η ιστορία.³ Αποτυγχάνοντας σε αυτή την αποστολή της, δεν θα είναι τίποτε περισσότερο από μια σπουδή στην ευρημάθεια. Ο καλός ιστορικός μοιάζει με το δράκο του παραμυθιού: γνωρίζει πως, όπου μυρίζει ανθρώπινο κρέας, εκεί βρίσκεται το θήραμά του.

Από τη φύση της ιστορίας ως γνώσης των ανθρώπων απορρέει η ιδιομορφία της σχετικά με το πρόβλημα της έκφρασής της. Είναι η ιστορία «επιστήμη» ή «τέχνη»; Γύρω στα 1800, οι πρόγονοί μας αρέσκονταν να αφοσιώνονται σε τέτοιες περιπουδάστες συζητήσεις. Αργότερα, περίπου στα 1890, διαποτισμένοι από έναν μάλλον πρωτόγονο θεικισμό, οι ειδικοί της μεθόδου ανανακτούσαν με την υπερβολική προσοχή που, κατά τη γνώμη, τους έδινε το κοινό σε ό,τι αυτοί αποκαλούσαν «μορφή» των ιστορικών έργων. Τέχνη εναντίον επιστήμης, μορφή εναντίον περιεχομένου: η ιστορία της γνώσης είναι γιμάτη από τέτοιες αντιπαραθέσεις!

Δεν υπάρχει λιγότερη ομορφιά σε μια σωστή εξίσωση απ' ό,τι σε

από τον G. Monod, *La vie et la pensée de Jules Michelet*, τ. όμ. Ι, σ. 127: «Μιας απασχολεί ταυτόχρονα η μελέτη του μεμονωμένου ανθρώπου –και αυτό σπινισιά τη φιλοσοφία– και η μελέτη του κοινωνικού ανθρώπου –κάτι που συνιστά την ιστορία». Πρέπει να προσθέσουμε πως, πολύ αργότερα, ο Fustel διατύπωσε έναν πολύ συμπυκνωμένο και πληρέστερο τύπο, από τον οποίο η παρακάτω διατύπωση αποτελεί μόνο μια περιλήψη: «Η ιστορία δεν είναι η συσσώρευση γεγονότων κάθε είδους, τα οποία συνέβησαν στο παρελθόν. Είναι η επιστήμη των ανθρώπινων κοινωνιών». Όμως, αυτό φαίνεται να περιφέρει υπερβολικά το βόλο του απόμου στην ιστορία: ο άνθρωπος στην κοινωνία και οι κοινωνίες δεν αποτελούν αφηφίος αντίστοιχες έννοιες.

3 «Όχι ο άνθρωπος, ποτέ ο άνθρωπος. Ανθρώπινες κοινωνίες, οργανωμένες ομάδες», Lucien Febvre, *La Terre et l' évolution humaine*, σ. 201.

μια ορθή φράση, όμως κάθε επιστήμη έχει την ιδιαίτερή της αισθητική της έκφρασης. Οι ανθρώπινες πράξεις είναι από τη φύση τους πολύ λεπτά φαινόμενα, πολλές διαστάσεις των οποίων διαφεύγουν της μαθηματικής μέτρησης. Για την ακριβή μετάφρασή τους σε λέξεις, ελομένως, για την πληρέστερη κατανόησή τους (γιατί πώς μπορούμε να κατανοήσουμε πλήρως κάτι το οποίο αδυνατούμε να εκφράσουμε;) απαιτείται μεγάλη λεπτότητα έκφρασης και ακριβείς λεκτικές αποχρώσεις. Εκεί όπου ο υπολογισμός είναι αδύνατος, αναγκαζόμαστε να χρησιμοποιήσουμε την υπόθεση. Υπάρχει τόσο μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην έκφραση των πραγματικότητων του φυσικού κόσμου και του ανθρώπινου πνεύματος, όσο και ανάμεσα στο έργο ενός χειριστή φρέζας και ενός κατασκευαστή εγχρόδων. Και οι δυο δουλεύουν με σημασία στη λεπτομέρεια, όμως ο πρώτος χρησιμοποιεί εργαλεία ακριβείας, ενώ ο δεύτερος καθοδηγείται πρωταρχικά από την ευαισθησία του στον ήχο και την αφή. Θα ήταν ανόητο για το χειριστή φρέζας να υιοθετήσει την εμπειρική μέθοδο του κατασκευαστή εγχρόδων ή για τον δεύτερο να μιμηθεί τον πρώτο. Μπορεί κάποιος να αμφισβητήσει πως δεν αισθανόμαστε μόνο με τα δάχτυλα αλλά και με τις λέξεις;

3. Ο ιστορικός χρόνος

Αποκαλέσαμε την ιστορία «επιστήμη των ανθρώπων». Αυτό είναι ακόμη πολύ ασαφές. Είναι αναγκαίο να προσθέσουμε: «των ανθρώπων στο χρόνο». Ο ιστορικός δεν σκέφτεται αφηρημένα για το ανθρώπινο γένος. Οι σκέψεις του αποπνέουν τον αέρα του κλίματος της εποχής του.

Βέβαια, είναι δύσκολο να φαντασθούμε πως οποιαδήποτε επιστήμη μπορεί να αγνοήσει το χρόνο. Ωστόσο, για το πλήθος εκείνων των επιστημών που για δικούς τους σκοπούς καταμετράζουν το χρόνο σε ανθαίρετα ομογενή τμήματα, ο χρόνος δεν είναι τίποτε άλλο από μέτρηση. Αντίθετα, ο ιστορικός χρόνος αποτελεί μια συμπαγή και ζώσα πραγματικότητα με μιαν αμετάκλητη ορμή προς τα εμπρός:

είναι το πλάσμα μέσα στο οποίο πλέουν τα γεγονότα και το πεδίο, στο πλαίσιο του οποίου αυτά γίνονται καταληπτά. Ο αριθμός των δευτερολέπτων, χρόνων και αιώνων που απαιτούνται για να μεταμορφωθεί μια ραδιοενεργός ουσία σε άλλες συνιστά ένα θεμελιώδες δεδομένο για τον ατομικό επιστήμονα. Όμως η ιδέα πως οποιαδήποτε απ' αυτές τις μεταμορφώσεις συνέβη χίλια χρόνια πριν, χθες ή σήμερα, ή ότι άλλη μια πρόκειται να συμβεί αύριο –οι οποίες αναμφισβήτητα θα ενδιέφεραν το γεωλόγο επειδή η γεωλογία είναι, με τον τρόπο της, μια ιστορική επιστήμη– αφήνει το φυσικό παντελώς αδιάφορο. Με τη σειρά του, κανένας ιστορικός δεν θα αρκείτο να διαπιστώσει πως ο Καίσαρας χρειάστηκε οκτώ χρόνια για να καθυποτάξει τη Γαλατία ή ότι απαιτήθηκαν δεκαπέντε χρόνια για να μεταμορφωθεί ο Λούθηρος από τον ομοφρονούντα μαθητευόμενο στο μεταρρυθμιστή της Βυττεμβέργης. Είναι πολύ σπουδαιότερο γι' αυτόν να προσδώσει στην κατάκτηση της Γαλατίας την ακριβή χρονολογική της θέση στις διακυμάνσεις των ευρωπαϊκών κοινωνιών και, δίχως να αρνείται στο ελάχιστο την αιώνια διάσταση πνευματικών κρίσεων παρόμοιων με αυτή του Αδελφού Μαρτίνου, θα νιώσει πως την απέδωσε σωστά μόνον όταν θα έχει επισημάνει την ακριβή της γενεσιουργό στιγμή στον κύκλο του πεπρωμένου τόσο του ανθρώπου που αποτέλεσε τον ήρωα του, όσο και του πολιτισμού που έδωσε το κλίμα της εποχής του.

Αυτός ο πραγματικός χρόνος συνιστά από τη φύση του μια συνέχεια. Συνιστά επίσης μια συνεχή αλλαγή. Τα μεγάλα προβλήματα της ιστορικής διερεύνησης απορρέουν από την αντίθεση των δύο αυτών ιδιοτήτων. Υπάρχει ειδικά ένα πρόβλημα, το οποίο θέτει υπό αμφισβήτηση τον ίδιο το λόγο ύπαρξης των μελετών μας. Ας πάρουμε υποθετικά δύο συνεχόμενες περιόδους, αποσπασμένες από την αδιάκοπη διαδοχή των εποχών. Σε ποιο βαθμό η σύνδεση που όρισε ανάμεσά τους ο ρους του χρόνου κυριαρχεί, ή αδυνατεί να κυριαρχήσει, πάνω στις διαφοροποιήσεις που γέννησε ο ίδιος ρους; Η γνώση της πρώτης περιόδου θα έπρεπε να θεωρείται αναπόσπαστη ή μέρως

πρωινή για την κατανόηση της δεύτερης;

MARC BLOCH

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ
ΕΚΔΟΣΗ Γ

Η κάθε επιστήμη, από μόνη της, δεν αντιπροσωπεύει παρά ένα ψιχίο της καθολικής προσπάθειας για την κατάκτηση της νίκης γνώσης.

Για να κατανοήσουμε και να εκτιμήσουμε κάποιες μεθόδους διερεύνησης, ακόμη και τις πιο εξηλεκτωμένες, απαιτείται να μπορούμε να τις συνόψισουμε αδιαφορηβήτητα με παράλληλες τάσεις σε άλλα ερευνητικά πεδία.

Βέβαια, η ίδια η μελέτη των μεθόδων καθιστά συνιστά μια επιστημονική εξειδίκευση, οι τεχνικές της οποίας αποκαλούνται φιλόσοφοι. Αυτός είναι ένας τίτλος που δεν μπορώ να διακρίψω. Εξαιτίας αυτού του κενού στη μόρφωσή μου, η μελέτη αυτή θα υστερήσει αναπόφευκτα τόσο στην ακρίβεια της έκφρασης όσο και στο εύρος της διερεύνησης.

Δεν μπορώ παρά να την παρουσιάσω σαν αυτό που είναι: το υπόμνημα ενός τεχνίτη που αρισκώταν να προβληματίζεται πάνω στον καθημερινό μόχθο του, το σημειωματάριο ενός εργάτη που χιρίστηκε για πολύ καιρό το χάρακα και το αλφάδι, δίχως να φαντάζεται πως είναι μαθηματικός.

MARC BLOCH

MARC BLOCH ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ